

AZ ALAKULÓBAN LEVŐ MAGYAR JOGI SZAKNYELV AZ ERDÉLYI FEJEDelemség IDEJÉN

FAZAKAS EMESE

1. Történelmi háttér és a 17. századi törvénygyűjtemények

Dolgozatomban a 17. századi joggyakorlás, jogalkotás nyelvét vizsgálom, egy születőben levő szaknyelv csíráit, vagyis nem a szoros értelemben vett közéleti nyelvhasználatról, hanem egy ehhez kapcsolódó terület, a joggyakorlás, jogalkotás nyelvről, egy születőben levő szaknyelvről szeretnék értekezni. Habár B. Gergely Piroska a szélesebb körű közéleti nyelvhasználatról beszél, arra hívja fel (több alkalommal) a figyelmet, hogy az általa leírtak szorosan kapcsolódnak a jogi nyelvhasználatához is. „Az Erdélyi Fejedelemség közéleti nyelvhasználatáról többet kellene tudnunk. Elsősorban azért, mert nyelvünk ekkor és itt vált első ízben államnyelvvé, amelyet már nemcsak a közélet alsóbb szintjein, a helybeli közigazgatásban, hanem a legmagasabb szinteken: az országos ügyek intézésében illetékes szervek és személyek: az erdélyi országgyűlések, az itteni végzéseken alapuló törvénykezés, a fejedelmi tanács és a kancellária, nem utolsó sorban pedig a diplomácia is hivatalos nyelvként használt. Az Erdélyi Fejedelemség tehát fennállásának több mint másfél évszázada alatt nemcsak a viszonylagosan önálló magyar államiság fenntartója volt, hanem a magyar nyelv történetében is kiemelkedő szerep jutott neki a XVI–XVII. században. Egyrészt a közéleti, hivatali magyar nyelvhasználat leg-hathatósabb alakítója volt e korban, másrészt pedig az államnyelvi használat nyelvi presztízst növelő hatása azokkal a szellemi mozgalmakkal (...) társulva, amelyek szintén az anyanyelvi műveltséget emelték és terjesztették, hosszú időre megalapozta e régió nyelvi tekintélyét” (2001: 163).

Erdély jogi élete már a 16. század elején kezd elkülönülni a magyarországitól, de először az 1540. augusztus 29-én Segesváron megtartott országgyűlésen hoznak olyan határozatot, amely csak az erdélyi országrészre vonatkozik, és ekkor veszi kezdetét Erdély önálló államisága is (Beke 1927: 3). Ugyan az addigi magyar törvények hatályban maradnak, de ettől a dátumtól kezdve saját országrészükre vonatkozó artikulusok, végzések megalkotására, a korábbiak módosítására törekednek az országgyűléseken részt vevő képviselők. „Erdély sajátos függetlensége érdekes befolyással volt a jogalkotásra is. A keleti magyar államban sajátos jogrendszer érlelődött, mely kétségtelenül beépítette a magyar tradicionális jog, a szokásjog és a korai törvényhozás fenntartott szabályait saját szerkezetébe (...) Az erdélyi rendi gyűlés megerősödése kedvezett a saját transzilyvan [!] jogalkotásnak, a politikai függetlenedés a saját akaratképzés izmosodásának. A fejedelmi hatalom ereje a jogalkotást elmozdította a koncepciózus, kompiláció felé tartó, már-már kodifikációba hajló törvényhozás irányába. Az erdélyi állam magyar

és protestáns jellege kedvezett a magyar nyelvű szakterminológia, a magyar jogszabály-jogi nyelv kialakulásának”¹ (Mezey 2005: 12).

A rendi országgyűléseken hozták a határozatokat, és volt olyan év is, amelyben nemcsak az előzőleg meghatározott két diétát, hanem többet is megtartottak, ezeken rengeteg határozatot, végzést fogalmaztak meg, de ezek publikálása el-elakadt, illetve később a dokumentumok elkallódtak. Bethlen Gábor 1619-ben kodifikáltatta a törvénykezési adatokat, és a jogszabályokat a májusi diéta el is fogadta. Később I. Rákóczi György 1640 körül kezdeményezte az addigi teljes jogi anyag, határozat összegyűjtését,² és ekkor határozták el, hogy egy olyan törvénygyűjteményt állítanak össze, amely nemcsak magába foglalja az összes akkor létező articlust, hanem azt törvényerőre is emelik. A fejedelem halála miatt erre már csak II. Rákóczi György idejében kerülhetett sor, így az első ilyen gyűjtemény 1652-ben készült el, és 1653-ban iktatták törvénybe a gyulafehérvári országgyűlésen. Az *Approbata Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum* (Erdélyországnak és Magyarországhoz tartozó részeinek megerősített végzeményei)³ – a továbbiakban AC) címen Váradon⁴ megjelentetett mű Erdélynek 1541-től 1653-ig hozott törvényeit foglalja magában, és öt részre oszlik: az elsőben az egyházi jog, a másodikban a fejedelmet, az államhatalmat és az államkincstárt illető dolgok, a harmadikban az ország lakosaira néző fontosabb dolgok (a rendi jogok), a negyedikben a törvényszéki ügyek (perjog) és a legutolsóban a közédiktumok sora

¹ „Erdélyben a törvényhozás nyelve a vajdaság korában a latin volt, de már a fejedelmi korban áttértek a magyarra. Az első magyar nyelvű törvénycikket az 1556. május 8-án tartott szászsebesi országgyűlésen hozták. Minthogy azonban Izabella királyné nem tudott elég jól magyarul, az országgyűlés egy időre (1565-ig) ismét visszatért a latin nyelvhez (...) A törvényhozás nyelve nem érintette a századok folyamán kialakult nyelvhasználatot az önkormányzati területeken. A szászország, mint 1437 óta a magyar és székely mellett Erdély harmadik hűbéri nemzete, latin nyelven alkotta meg nemzeti statútumát (1583), de belső ügyintézésében a német nyelvet használta” (Mikó 1971: 1547).

² Kodifikálási kísérletek korábban is születtek, pl. 1486-ban Mátyás király *Decretum Maius* címen kiadott, 78 articlust tartalmazó törvénygyűjteménye is ezt a célt szolgálta (Bak 2013). Azonban ez latinul íródott, és természetesen egész Magyarországra érvényes volt. Később II. Ulászló rendelkezik a szokásjog összegyűjtéséről, így születik meg Werbőczy István *Tripartituma* (1517) szintén latin nyelven, amelynek első kivonatos magyar fordítását Weres Balázs készíti el 1565-ben, majd a törvénykönyv teljes fordítását 1571-ben Heltai Gáspár adja ki. A *Tripartitumot*, bár nem hirdették ki és nem került rá királyi pecsét, a bíróságok tekintetbe vették, és a később önálló államként fennálló Erdélyi Fejedelemségben is szokásjogként alkalmazták. Azonban keveset tudunk arról, hogy a Weres Balázs fordításának nyelve mennyire hatott az Erdélyben alakulóban levő magyar jogi szaknyelvre. Ennek megvizsgálása egy másik tanulmány tárgyát képezi.

³ A fordítás Mezey Barnától származik, akárcsak a következőkben említett törvénygyűjtemény magyar címe (Mezey 2005: 13).

⁴ A gyűjtemény kiadója Szenci Kertész Ábrahám, aki 1640-ben már a nagyváradi református egyház által felállított és Bethlen István támogatásával üzemeltetett nyomda vezetője volt. 1660-ban, amikor Nagyvárad török kézre kerül, a nyomdát átköltöztetik Kolozsvárra, majd 1662-ben Nagyszombatba. 1648-ban II. Rákóczi György nemességét adományoz Szenci Kertész Ábrahámnak a nyomtatás terén szerzett érdemeiért (MÉL).

(közigazgatási jog) található (Mezey 2005: 13). 1668-ban I. Apafi Mihály fejedelem bizottságot nevezett ki az AC kiegészítésére, és az elkészült, *Compilatae Constitutiones Regni Transsylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum* (Erdélyországnak és Magyarország hozzácsatolt részeinek összegyűjtött végzemenyei – a továbbiakban CC) címet viselő gyűjteményt az 1669-ben tartott gyulafehérvári országgyűlés fogadta el, és ugyanazon évben ki is nyomtatták Kolozsváron.⁵ Tartalmazza az 1654 és 1659 között hozott újabb határozatokat, illetve a régi határozatok kiegészítéseit. „A Compiláták az Approbaták időbeli folytatása volt. Erdély jogi kultúrájának egyik legbecsesebb hozadéka a magyar jogtudomány és jogi praxis számára a magyar nyelvű jogalkotás. Az Approbatæ Constitutiones és a Compilatae Constitutiones a hivatalos magyar jogi nyelv első komoly emlékei. A dekretális jogalkotás területén a magyar nyelvű jogszabályok kibocsátására ezek az erdélyi gyűjtemények az első példák” (Mezey 2005: 12–13).

Bár a törvénykezés nyelve már jóval korábban a magyar volt,⁶ e két törvénykönyvben jelennek meg először nyomtatásban az Erdélyben is érvényben levő határozatok, végzések, így nagy jelentőséggel bírnak a magyar jogi szaknyelv kialakulásának folyamatára nézve.

2. A szaknyelv kérdése

A szaknyelvet, illetve a szakmai nyelvhasználatot többen és több szempont szerint próbálták megközelíteni és meghatározni (l. csak Pusztai 1988; Grétsy 1988; Szabó 2001; Fóris 2007, 2010, 2013). Bár az egyes szerzők nézőpontja nem minden esetben egyezik, abban mindenki egyetért, hogy a szakmai nyelvhasználat megkülönböztetője elsősorban a szakszavak készlete. Ezek a szakszavak általában az idegen nyelvi anyag magyarosításával, szóalkotással jöttek és jönnek létre, illetve a nyelvben már meglévő (akár tájnyelvi, nyelvjárási) szavak, kifejezések szabványosítása által (vö. Fóris 2010). Fontos megjegyezni, hogy azokban a századokban, amikor még nem beszélhetünk létező köznyelvről, a szakmai nyelvhasználatot természetesen nem lehet szembeállítani a köznyelvvel. Így az egyedüli viszonyítási alap a másfajta szövegek vizsgálata lehet csak. Ezért ahhoz, hogy a 17. századi erdélyi jogi szakkifejezésekről, szaknyelvi használatról beszélhessünk, elsősorban azt kell megvizsgálnunk, hogy milyen a jogi szövegek, esetünkben a két törvénygyűjtemény nyelvezete, másodsorban pedig, hogy ezek a jelenségek jelen vannak-e más típusú szövegekben, például magánlevelezésben, emlékiratokban, szépirodalmi művekben stb.

Bár „Ma már tudjuk, hogy a szaknyelvekben is van (lehet) szinonímia (...), poliszmia, homonímia, hogy a terminusok nem függetlenek a kontextustól, nem feltétlenül rövidek” (Fóris 2015: 28), a 19. századot megelőző korszakok szakszókincsének

---

⁵ A munkát végző nyomdász, Verese gyházi Szentyel Mihály 1669. szeptember 27-én szerződött Apafi fejedelemmel, akinek ettől kezdve haláláig udvari könyvnyomatója volt Gyulafehérváron (MÉL).

⁶ Az egyes articulusok mellett, széljegyzetben jelzik, mikortól van érvényben az adott cikkely, illetve azt is, hogy mikor erősítették meg vagy módosították azt. Pl. az AC-ben a 2. rész 12. cikk (*Pars 2da Titvlvs dvoidecimvs*) alatt szereplő *Harminczadok allapottyarol* írott első articulus mellett a következőt találjuk: Ex Art. An. 1572 1649 1592 1636 1651 (AC 53). (A zárójelben a törvénykönyvet jelző rövidítés utáni szám az eredeti kiadásnak a lapszáma.)

vizsgálata során el kell tekintenünk azoktól az elvárásoktól, amelyek a 18. század végén és a 19. század elején alakultak ki a szaknyelvekkel kapcsolatban, és amelyek most is meghatározzák a szaknyelvi kodifikációt. De bármely századra alkalmazható az a szociolingvisztikai szemlélet, mely szerint a „szaknyelvekkel foglalkozó nyelvészek célja és feladata (...), hogy kimutassák, melyek azok a nyelvi jellemzők, amelyek a szaknyelveket (vagyis az egyes foglalkozásokat űző emberek nyelvhasználatát) elkülönítik a köznyelvtől (vagyis a »normál mindennapi« nyelvhasználatától). Ezért szükséges a) a szókincsbeli különbségek kimutatása, b) a szövegek szintaktikai jellegzetességeinek vizsgálata, c) a szövegszintű, főként statisztikailag kimutatható jellemzők analízise” (Fóris 2010: 432).

A továbbiakban elsősorban a szókincsbeli különbségeket és hasonlóságokat, valamint a 17. századra is jellemző latin–magyar szakmai kétnyelvűséget vizsgálom, illetve a morfológiai, szintaktikai jellemzőkre csak annyiban térek ki, amennyiben ez a vizsgált kifejezéseket érinti. (Ezekre I. Kovács 1964; B. Kovács 1995, 2002.)

3. A 17. századi törvénygyűjtemények nyelvhasználata

A vizsgált törvénygyűjteményekben olvasható szövegek szakkifejezéseinek forrása elsősorban a latin hivatali nyelv, a mindennapi és az országgyűléseken, törvénykezési fórumokon, tanácsüléseken, bíróságokon használt magyar nyelvváltozat. Attól függetlenül, hogy a jogi szaknyelvre ekkor a latin–magyar vagy magyar–latin kétnyelvűség jellemző leginkább, a határozatok, végzések szövegei túlnyomórészt magyarul íródnak.⁷ A legtöbb esetben csupán szavak, állandósult jogi kifejezések kerülnek be latinul az *articulusok*, *edictumok* szövegeibe, de találunk mondatokat, mondatrészleteket is, sőt akár oldalakon keresztül latin nyelvű bejegyzések olvashatók. Így a továbbiakban a magyar–latin kétnyelvűséghez kapcsolódó jelenségeket mutatom be.

3.1. Latin és magyar szövegrészek

Egészében latin szöveg mindkét törvénykönyvben található. Az AC-ben a bevezetés (*Præfatio*) 4 oldalon keresztül, a Töröcsváráról szóló rész (a 162. oldal aljától a 168. oldal feléig), a 177–178. oldalon egy 1619-ben hozott határozat szövege, a *Limitatio* (a 211. és a 213. oldal között), a záradék (*Conclusio* a 251. és 252. oldalon) íródik latinul; illetve a CC-ben már csak a bevezetés a 3. oldalon és a záradék (*Conclusio*) a 100. oldalon.

Az AC-ben idézett korábbi határozat latin szövegét egy magyar nyelvű mondat vezeti be.

⁷ Ekkor nemcsak a diétán hozott határozatokat jegyzi le többnyire magyarul, hanem az oklevélírásban is változás következik be. „A XVII. század derekán következik be jelentős fordulat, amikor a fogott bírók (arbiterek) mind nagyobb szerephez jutnak azzal a kikötéssel, hogy a jogügyletet hivatalos helyen is meg kell erősíteni. Ezeket az »ideiglenes jellegű iratokat« azonban latinul nem vagy nem jól beszélő személyek írják le, vagy már nem tekintik olyan hivatalosnak a szöveget, mintha a káptalan vagy a konvent nótáriusa írta volna, mindenesetre az okiratokba egyre több magyar szövegrészlet kerül, vagy esetleg a szöveg érdemi részét magyarul írják” (Papp 1964).

- (1) „Előben-is azok mellyek legyenek, az 1619 Eftzendőbéli *Articulus* ekképpen *declarallya: Causae quinque Cafium, actuum Potentiariorum Majorum [et]⁸ Minorum, Deliberati item Homicidii, Dotum, rerum Paraphernalium, Quartaliciorum, Tutelarum, Bonorum impignoraticiorum, Vinculorum obligaminum, Depofitum [et] Diffamationum, Falforum Delatorum, Repetitionis Literarum, [et] Literalium Inſtrumentorum, qualitercunq[ue] apud manus alienas exiſtentium, nec non Jobbagionum, Servorumq[ue] fugitivorum, aliorumq[ue] in Articulis Regni ſuperinde editis, ſpecificè denotatorum” (AC 177–178).*

Mindkét törvénykönyv azonban tartalmaz olyan articulusokat, amelyek teljesen magyar nyelvűek.⁹

- (2) „A’ Székelyfégen lévő Egyházi rendek, kik magok fzemélyekre nézendő külfő jofzágokat és örökségeket birnak, azokrol, a’ faluval értsenek edgyet, a’ kőzőnséges fzedés, vévés, és egyéb fzükséges kőz dolgokbol, de egyébiránt valamig Papi hivatalban vadnak, ha fzintén megyéjek nintsen-is, egyéb tereh viféléffel ne bántaffanak” (AC 10–11);

⁸ A szögletes zárójelben levő morfé mák a külön jellel jelzett rövidítések feloldását szolgálják (a továbbiakban is).

Mindkét törvénygyűjteményben következetesen dölten szedik az idegennek érzett szavakat, ezeket én is megőriztem az idézett szövegekben. Érdekessége ennek a szedésnek, hogy a toldalékolt szavak esetében csak azt a részt szedik dölten, amelyet a latin tőhöz tartozónak éreznek, a toldalék álló betűs. Ez egyfajta nyelvi tudatosságot jelez, bár ha a CC dölt betűs részeit megvizsgáljuk, ezek nem olyan következetesek, mint a korábbi AC szövegében található. Ehhez talán hozzájárulhatott az is, hogy sietnie kellett a nyomdásznak a kiadással, ahogy ennek hangot is ad a könyv végén, a hibajegyzék alatt. („Typographus ad Lectorem /.../ Mivel azért az Originál fok fogyatkozállal, és fok abbrevialáállal volt le-irva, mely miatt a’ nyomtatásban-is fok fogyatkozáfok eftenek, tagadhatatlan mind azonáltal hogy az fzedésben-is eftenek fogyatkozáfok, mivel ahoz értő Corrector mellettem nem lévén, magamnak kellett, mind corrigálását, s’ mind egyéb munkáját, mind penig Indexe csinálását a’ nyomtatás fzerint vighez vinnem. /.../ fietnem-is kellett a’ munkával hogy a’ Terminufra el-végezheffem, Urunk ő Nāga parancsolattya fzerint, éjjel nappal munkálkodván, mivel rövid volt az idő hozzá.”) Érdemes lenne a továbbiakban megnézni mindkét munkában, hogy mikor milyen betűtípust használ a nyomdász, és mennyire következetesen használja egyik vagy másik eljárást. Hiszen pl. nemcsak a latinul, hanem a magyarul kiírt pénzösszegeket is dölten szedik: *sub poena du centorum florenorum* (AC 141), *őt f z á z f o r i n t p o e n á t e x e q u á l l y a n a k* (AC 126). Ugyancsak dölt rendszerint a *schola collegium*, a *vladica/vladika* ’görögkeleti püspök’, (az AC-ban nem, de a CC-ben következetesen) a *Porta* stb. Vannak latin eredetű, latin helyesírással írt szavak, amelyeket sohasem vagy nagyon ritkán szednek dölttel: pl. *circálás*, *ecclésia*, *taxa*, *valor* ’pénzbeli érték’, *vice* stb.

⁹ Az articulusok, edictumok teljes szövege vagy egy-egy bekezdése magyar nyelvű az AC-ban a 10–11., 21–22., 23., 33–34., 52., 54., 68., 77., 95., 96., 149., 170., 218., 220., 223., 233., 236., 240., 243. és 248., a CC-ben a 9., 12., 18., 21., 29., 40., 55., 56. és 90. oldalakon.

- (3) „A’ Mint egyéb cséplésekben és nyomtattásban, ugy a’ Dézmáknak cséplésében és nyomtattásában, az hol ekkédig fozás volt, a’ zégénységnek, a’ cséplő rélfz igazán ki-adattásék, ugy-mint rend fzerint tizedik mérés; Ha mikor penig Iften oly derekas fűk termésével a’ gabonának látogattya az Hazát, ollyankor az akkori időhöz alkalmaztásék, mindazonáltal a’ mi ebéd vékának hivattatik, a’ Dézmát cséplőknek, ki nem adatik” (AC 52);
- (4) „Tanácsi tífztviselői, kiket az Orfzág ó Nagyságával együtt érdemefnek itél, Tífzteknek, állapottokban, a’ kik meg-akarnak maradni, ó Nāga meg-tartya, nem akarokat nem kénfzeriti, és femmi időben a’ hafznos haza Fiait más idegenekért hátra nem veti, azoknak tanácsokkal és fzolgálatyokkal él, kinek kinek alfó és fellő Rendek az ó állapattya fzerént valo becsületeket meg-adgya, és azokat becstelenséggel illetni fenkinek-is alatta valo közzű meg nem engedi, fem maga becstelenséggel nem illeti” (CC 21);
- (5) „Ha melly Pofták vagy peniglen Poftálkodók, fokadalmokban, vagy egyéb kereskedéfre menő embereknek lovokat vagy egyéb marhájokat fzekerek elől erővel el-vonnák, vagy ki-fogni akarnák, véllek birván fogják-meg, és vigyék a’ közeleb lévő Tífzteknek kezekben érdemek fzerint valo büntetéfre” (CC 29).

Természetesen tiszta magyar nyelvű szövegrészek sokkal ritkábban fordulnak elő, mint olyanok, amelyekben latin etimológiájú szavak is találhatóak, az azonban jól látszik, hogy többször törekednek magyarul fogalmazni, a hivatali nyelvben már használatos magyar kifejezéseket használni. Mindezt annak ellenére teszik, hogy ezekben az articulusokban, edictumokban is élhettek volna a megfogalmazók latin jogi kifejezésekkel. Pl. a (2)-ben megjelenő *egyházi rendek, örökség*, a (4)-ben szereplő *rendek, becstelenséggel illet*, vagy az (5)-ben megjelenő *büntetés* helyett más esetben inkább latin szó, kifejezés áll (*status, successio, hereditas, potentiáriuskodik, infammál, poena*). Ez a következtetlen kétnyelvűség azonban végig jelen van a korabeli írásbeliségben.¹⁰

¹⁰ A magánlevelezésekben, törvénykezési jegyzőkönyvekben és más, korábban íródott vagy korabeli szövegekben is találkozunk latin szavakkal, kifejezésekkel, sőt, latin mondat-töredékekkel is. L. pl. a SzT-ba beszerkesztett szövegekből a következőket: 1569: Vid deak dolga Zok ferencel, Az wy Itylet, az ados leüelnek massat keuania, massat ne(m) attak. Vyd deak kez hwtiuel fel ueny hogy meg atta, az hwtnek penig helie nynchien, mert az elso p (r o) c e s s u s b a , nem forgatta az hwtoth [Kv; TJK III/1. 255]; 1640: az Al peresek az Uyab Itiletet producaáltak volna, az Vyab Itilett mellet azt proponaáltak, hogy az A praedecessorának akkori Juramentuma ... annihialtatott volna [Mv; DLev. 5]; 1666: Kegyelmedet szeretettel kérem, emlékezvén urunknak, íratasson az Kolos, Dobokai és Belső-Szolnoki vármegyei fő és vice tiszteknek egy patens mandatumat, hogy szegény Ebeni István közelebb való jószágiban succedált atyjafiait igazságos igyekben törvénytelen háborgatók ellen oltalmazták, opprimálni ne hagyják communi justitia dictante et constitutiones regni suadente [TML III, 619 Béli Pál Teleki Mihályhoz]. Ám olyan szöveg is akad, ahol mind a latin, mind a magyar kifejezés megjelenik, mint ahogy a következő kolozsvári tanácskozási jegyzőkönyvrészletben a *cikkely* és az *articulus*: 1577: Megh Ertettek eo kegmek egez varossul az p(ro)curatorok dolgarol minemykeppe(n) vegezet volna Byro vram Tanachjawal mely czykkelleket Irwa adot eo kegmek fel, Eo kemek azert varassul Iowallyak ez

A törvényszövegekben találhatunk olyan szövegrészeket is, ahol hosszabb latin mondattörödékek vagy akár teljes mondatok szerepelnek anélkül, hogy az egész articulust tisztán egyik vagy másik nyelven lenne írva.

- (6) „azok-is a’ fzerint *citáltatván*, mind két rendbéliék, *comperta rei veritate, legitimosq[ue] juris proceffu in talibus obfervari folito, in notam perpetua infidelitatis incurrályanak, ideft, amifionem omnium bonorum ipfos folos praecisè concernentium, caput tanem redemptibiliter*” (AC 3);
- (7) „hogy *perfonalis* az Actor, *in perfona luat poena, non in bonis*, és a’ *poena decernáltassék, pro qualitate delicti*” (AC 132);
- (8) „azokat *comperta rei veritate eo facto statim in ducentorum florenorum hungaricalium onus incurralt* fzemélyeknek *pronunciáltunk*, és *vigore praefentis articuli* a’ Tifztek *exclusis omnibus juridicis remediis de-facto exequállják-is*” (CC 3);
- (9) „hanem ha *legitimus* Fejedelmektől *legitime citati [et] judicialiter fecundum juris proceffum condemnati [et] aggravati fuerint*, mert *in hoc Cafu [et] legitime emanalt fententianak vigorával* mind az Fejedelmek s’ mind más rendbéliék *legitime procedaltathatnak*” (CC 67).

E betoldások érdekessége, hogy latinul ragozott igéket alig találunk (pl. (7) *luat* és (9) *fuerint*), hiszen úgy fogalmazzák meg mondanivalójukat, hogy az igék magyar ragokkal szerepeljenek: 1. (6) *incurrályanak*, (7) *decernáltassák*, (8) *exequállják*, (9) *procedaltathatnak*. A latin mondatokat, mondattörödékeket magyar kötőszavakkal kötik össze (*hogy, mert, ha, és* stb.). Magyar névelőt tesznek a latin főnevek elé (pl. (7) az Actor, a’ *poena*).

Azt, hogy az egyes szavakat, kifejezéseket miként építik be a magyar szövegekbe, a továbbiakban ismertetem.

3.2. Latin (szak)szavak és kifejezések

A latin eredetű szakszavak és kifejezések, bár latinosan fordulnak elő a szövegekben, amit írásmódjuk is tükröz, magyar toldalékokkal épülnek be a mondatokba. Ez természetes, hiszen a magyar mondat szerkezet megkívánja a mondatbeli funkciót jelző toldalékok jelenlétét.

- (10) „Ilyen helyes és követéfre méltó cselekedeti volt eleitől fogva ez hazának, hogy a’ közönfészes jorol akarván *concludálni* Orfzágos gyűlésekben” (AC 1);
- (11) „Az Uj *Kalendarium* ez Orfzágban-is bé-vétetet, azért mivel hogy más fzmzféd közeleb valo Kerefztyén Orfzágokban-is *acceptáltatot*” (AC 85);
- (12) „a’ Tifztekől hit fzerint valo *Testimonialist* vévén; mind fzemélyek helyet, s’ mind jofzágokrol elégséges foldofokat, jo alkalmas embereket, és jo hadi *apparatussal* valokat állaffanak” (AC 94);

articulusokat [Kv; TanJk V/3. 147a]. Illetve magyarázatként szövi be az író a latin jogi kifejezést leírásába: 1662: A személyválogatás itt az, mikor az ítélettelben a fennálló ügy kívül, mellyet *causa e meritum* nak hívnak a törvényben [SKr 691].

- (13) „Hufzt vára minden *pertinentiá*ival, és minden jövedelmével, s' a' Só aknával edgyút, *ötven ezer aranyban infscribaltatot*” (AC 148);
- (14) „femmi *violentiakat*, avagy törvénytelenégeket” (CC 8);
- (15) „az Orfzágnek közönséges és egyenlő akarattal valo végezéfit, *Articulusit* (...) maga-is meg-tartya” (CC 9).

A névszók használata során természetesen csak akkor találkozunk magyar toldalékokkal, amikor azt a mondat szerkezete megkívánja, hiszen a latin főnevek, melléknevek végződése beleillik a magyar névszói rendszerbe.

- (16) „minden Nemzetségeket, Rendeket, és *Státufokat Religiojokban* Fejedelemségre valo *libera electiojokban*, *suffragiumok* és *voxoknak pronuntiatiojokban*, füzadságokban, törvényekben és *approbata confuetudojokban* meg-tartok” (AC 19).
- (17) „az Orfzág *Statutum*” (AC 53);
- (18) „kinek kinek bizonyos Ura és *refidentiája* lévén, ha mi *exceffust* cselekednének” (AC 114);
- (19) „a' mely Tifztek hivatallyokban fzüntfzüandékkal vagy *negligenfek* lennének (...) akar mely *Statusbol* és nemzetsegből valok legyenek” (AC 115);
- (20) „*Potentiakrol* irt *brevis Articuluft tollallyuk*” (CC 49);
- (21) „meg-irt Teleki Mihály Atyánkfia maga *fucessföri* és *legatariufi Donatiojoknak* tenorok fzerént birhassák” (CC 73).

Mivel azonban a mellékneveknek is van egy olyan morfológiai jegye a magyarban, amely alapján elsősorban ehhez a szófaji osztályhoz tartozónak érezzük a szót, ezekben a szövegekben, bár ritkán, de találkozhatunk -s melléknévképzővel ellátott latin főnevekkel is.

- (22) „valakik vagy *infcriptios* vagy zálagos jofzágot birnak” (CC 90–91).

Ugyancsak itt kell megjegyezni, hogy a latinban a jelzős szerkezet szokott sorrendje különbözik a magyarétól, azaz a jelző követi a jelzett szót. A törvénykönyvekben azonban legtöbbször a magyar szórendnek megfelelően állnak ezek a szintagmák.

- (23) „Ha pedig az *Inhibitioval* a' *pars periclitans* az *Executio*ra nem érkezhethék ... a' *periclitans pars* az *Inhibitioval* oda érkezvén” (CC 90–91).

A (23) példában jól látszik az is, hogy a szöveg kezdetén a latin nyelvnek megfelelő szórendet használja a megfogalmazó, míg az *articulus* vége felé áttér a latin szavakból álló, de már magyaros szórendet követő kifejezés használatára. Hasonló, magyar nyelvre jellemző szórendet követő kifejezések a következők¹¹: *definitiva sententia*

¹¹ A következőkben felsorolt szókapcsolatok olyan gyakran jelennek meg a törvénytörvényekben, hogy az oldalszám szerinti hivatkozás nagyon hosszúra nyújtaná a szöveget,

'végső, végleges ítélet', *ecclesiastica persona* 'egyházi személy', *recepta religio* 'bevett vallás', *competens forum* 'illetékes hatóság', *verus haeres* 'igazi örökös', *legitimus possessor* 'törvényes birtokos' stb.

Az igék, akár önállóan, akár egy kifejezés részeként jelennek meg, honosító képzőt kapnak, mivel a magyarban az ige az egyetlen olyan szófaj, amelynek eléggé rendszeres morfológiai jegyei vannak. „Ennek következtében jövevényigéink a korai ómagyar kortól kezdve igen rendszeresen az idegen nyelvi tömorfémához járuló magyar képzővégződéssel kerültek nyelvünkbe” (Benkő 1988: 202). Az igék esetében a törvény-szövegekben végig az *-l* szolgál magyarító képzőként.

- (24) „a' meg-bántodot fél *certificálly* a' *Potentiariust*” (AC 79);
- (25) „örökségéhez valo *juffa*-is más idegenre *transferált*atik” (AC 220);
- (26) „vonnyák és *subportállyák* az Orfzág *Statufival* a' terhet” (CC 41);
- (27) „Ab Anno 1657. az melly *Fifcalis* jofzágok az *Fifcuf*tol máfoknak *conferalt*tattak, azokrol *producallyák* az *Poffefforok Donatiojakat*” (CC 88).

Ezekhez a honosító képzővel ellátott igékhez más igeképzők is járulnak (ahogy a (25), (27) esetében is láthatjuk), illetve nemcsak továbbképzett igékkel, hanem alkalomadtán főnevekkel, igenevekkel is találkozunk.

- (28) „ne *legalhaffon*: és az olyan adás, *legalás*, tellyefséggel erőtlen légyen” (AC 13);
- (29) „hogy *legitimè fuccedált* haeres lévén” (AC 202);
- (30) „a' köfztők *refideálando* egyéb *Natiobéliek*” (AC 161);
- (31) „A' Székelyfégen a' Latrok *profequaltatásában* bé-vótt ufufok” (CC 40);
- (32) „Vármegyéken az *Caufanfok*knak *caufájok*bol *emergalandó poenákbol*” (CC 80);
- (33) „*inquirálván* az *haeres* azzon Vármegyének vagy Széknek Tifzteit” (CC 90).

A latin tövű igék egy része igekötőt is kaphat, és a magyar mondatszerkesztésnek megfelelően ez az igekötő természetesen ugyanúgy viselkedik, mintha magyar igéhez kapcsolódna.

- (34) „meg-*sententiáztatot* gonofztévőknek” (AC 126); „tudni-illik, hogy ha azt a' *condemnatust legitimè citálták*, és az Orfzágknak *Confitutioja* fzerint, *in generalibus Regni Comitibus, jufto juris ordine, exeffufását legitimè comprobálván*, ugy *sententiázták* légyen meg” (AC 207).

---

illetve szinte lehetetlenség is lenne minden oldalt felsorolni, ezért ezt ebben az esetben is, és a szöveg következő részeiben is, ahol felsorolás van, mellőzöm.

Nem kevés azoknak a szókapcsolatoknak, szintagmáknak a száma, amelyekben vegyesen jelennek meg magyar és latin szavak, és amelyek együttesen szakkifejezéseként kezelhetők. Pl. „szabados vox”; „rendelt *terminus*”; „igaz *Hærefek*”¹² „réfz *portio*”; „hiteles *testimonium*”; „hiteles *testimonialis*”; „*potentiat* téfzen”¹³; „*poena* alat”; „*protectio*ja alá vesz”; „bé-vött *ufufok*”; „*finaliter* törvény”; „*executiót* ellene nem tehetnek (...) tehellenek *executiót* rajta” (CC 78); „*Fiscalis* jófzág”, „*isntantiát* tesz” stb. Illetve igés szerkezetek, ahol a latin tövön megjelenik a magyar honosító képző: *poena exequáltatik*, *executiót peragál*, *executiót impediál*, *legitime eligáltatik*, *legitime procedáltathat*, *de facto exequál*, *capitum convincáltatik*, *juramentumot deponál* stb.

A gyakran használt latin terminusok közül pedig megemlíthetjük még a következőket: *dispositio* 'rendelkezés', *assistentia* 'támogatás', *legatarius* '(végrendeleti) örökös', *patronus* 'jogi képviselő, pártfogó', *vicarius* 'helyettes, képviselő', *articulus* 'végzés, cikkely', *constitutio* 'intézkedés, rendelet', *fassio* 'vallomás', *bonum* 'javak', *salvus passus* 'menedéklevél', *per abusum* 'visszaélés által', *privata persona* 'magánszemély', *sub poena articularum* 'a cikkelyben megnevezett büntetés értelmében', *plenaria satisfactio* 'teljes elégtétel', *toties quoties* 'mindannyiszor valahányszor', *ab antiquo* 'az ősi időktől', *pro testimonio* 'vallomásképpen', *in genere* 'általában', *pro qualitate delicti* 'a bűncselekmény minőségének megfelelően'; *in vigore praesentis articulis* 'a jelen végzés/cikkely hatályában', *comperta rei veritate* 'a megtudott/ismert igazság érdekében', *in perpetuum* 'mindörökké', *libera electio* 'szabad választás', *in flagranti loco delicti* 'a helyszínen tetten érve', *ulterioribus remediis denegatis* 'az utólagos jogorvoslat megtagadása'. Ezek nagy része az előbb vázolt módokon illeszkedik a magyar szövegekbe.

A határozói értékű kifejezések azonban latin formájukban épülnek be a mondatokba, hiszen ezek esetében nincs szükség sem honosító képzőre, sem más toldalékra.

- (35) „Ha kik penig afféle dologért *convincaltat*ot embereknek párt tartoi találkoznának tudva, *rei veritate comperta* ezen mod és *proceffus* szerint *convincaltat*ván hafonlo *poenaban* *incurrally*anak, *interim* a' *convictu*fok *perfeverá*lván azon vétekbén, *binaria gratia* életeknek-is ne adafsék” (AC 85);
- (36) „ha kik az el-mult időkbén *Fiscalis* jofzágokat *impetralt*anak s' nem csak ugy iratták *Donatio*jokat, hogy *depositá integrè inscriptionali summá*, hanem némellyek *vitá durante*, némellyek még maradékokra-is *in edemptibiliter*” (CC 88).

A kétnyelvű példákából és a felsorolt jelenségekből láthattuk, hogy a szövegszervező elvek, a szövegkohéziót biztosító kötőszavak, utalószavak, toldalékok a magyar nyelv szabályszerűségeit követik, és ezeknek megfelelően, illetve ezek segítségével építik be a latin szavakat, szintagmákat, esetleg mondattöréseket a szövegekbe.

¹² De beszélnek „*legitimus Hærefek*”-ről (AC 100) és „*verus hæref*”-ről is (AC 195, 202), ahol mindkét szó latin, csupán a szórend magyar.

¹³ Ám van „*potentiát patrál*”, „*potentia patráltatik*” is (AC 185–187).

3.3. Kettős, magyar és latin szóhasználat a törvénytövegekben

A továbbiakban egy pár olyan, gyakran használt szót mutatok be, amely latinul és magyarul is jelen van a törvénygyűjteményekben.

Természetesen a leggyakrabban használt szavak a *per* és a *processus*, *causa*, illetve a *per* szócsaládja: *perel*, *peres* (*fél*), *alperes*, *felperes*, valamint az ezeknek megfelelő latin: *causans* 'peres', *actor* 'felperes', *in causam attractus* 'alperes'. Az egyedüli magyar szó, aminek nincs latin megfelelője, az a *perel* ige, bár ritkán a *lite prosequál* 'eljárást folytat, perel' kifejezéssel találkozhatunk.

- (37) „ha a' Záfzlo alat akarná meg-perleni-is” (AC 95); „Kikkel ha fzemélyekben valo dologért perelne valaki” (AC 141); de azért ő máffal perel, avagy nem perel-is, az olyan *Inhibitio*val ne élhesfen” (AC 178–9)
- (38) „azok a' kik processusban vadnak máig, szabad légyen *lite prosequálni*” (AC 153)

A *per* és a *processus*, *causa* általában nem ugyanabban az articulusban jelenik meg, egymástól távoli szövegekben találkozunk e két szóval.

- (39) „ennek penig kerefetiben femmi tovább valo *proceffus*, fem törvénybéli remediumok nem engettetnek” (AC 100), „azok között jobbágyokká tenni femmi uton ne engedgyenek, *sub poena Articulorum, exceptis illis*, kik immár e' mái napig *proceffus*ban volnának; mert azok a' kik *proceffus*ban vadnak máig, szabad légyen *lite prosequálni*” (AC 153), „a' mely *caufak* a' Táblán *decidáltatnak* (...) a' derekas *Caufak* inkábbára Táblán (...) a' *caufaban triumphans*” (AC 206); „Ezen *proceffus* alá *comprehendaltatlanak* ab Anno 1657. törtint gyilkoságok” (CC 54);
- (40) „Ha mely Nemes ember Praedikátori rendel akar pert indítani (...) a' Praedikátori rendek-is *Seculare Forumon* perelvén” (AC 235); „senki periben magát ne elegyítfe (...) afféle perben függő jofzágoknak” (CC 8); „mikor előttők vagy véllek perelnek. Ha peniglen a' peresek a' pert apellálni akarják” (CC 46); „ha ki pert akar indítani ő kegyelmek ellen” (CC 50); „perrel kerefni meg” (CC 68).

De találunk pár olyan helyet is, ahol ezek egymás mellett vannak jelen a szövegekben, nemcsak ugyanazon az oldalon, hanem ugyanarra a dologra vonatkozóan. Mivel a *processus* poliszém szó, és akár jogi nyelvi környezetben is megjelenhet a (nem jogi) 'eljárás, folyamat' vagy az 'eredmény' jelentése, néha a *törvénybeli processus* (vö. (40)) kifejezést is használják a szöveg megfogalmazói.¹⁴

¹⁴ A *törvénybeli processus*, illetve a *törvénynek processusa* korábról is datálható: 1588: megh ertekezwen eó kmgnek varosul mind a' theorwenbely processusnak forgasarol [Kv; TanJk I/1. 90]; 1597: teoleok teoruennek processusa nelkeolis ky foglaltassa eó felge [KvLt Diversa 21/73 Jósika István kancellár lev. Tholdi István lippai helyettes várkapitányhoz].

- (41) „ki ellen Törvénybéli *proceffus* indítani nem mér (...) Ha valakik Jofzágokat a’ *Potentiariu*ftol Törvénnyel kerefvén, és perben lévén véle” (AC 176); „ifmét *reinchoálhaffa* perit; ha ki pedig vagy *deponálni* akarná régi fen lehető *proceffusát* (...) A’ Régi pereknek máfra valo szálításában (...) ha valaki valami régi pert máfra akar szálítatni (...) és miben állot volt meg a’ *caufa* (...) ha ki *caufúját* ujitani akarja” (AC 186)

Emellett a (*törvénybéli*) ügy hasonló jelentésben jelen van a 17. századi szóhasználatban,¹⁵ azonban a vizsgált törvényszövegekben nem lelhető fel.

A törvényszövegekben – a fenti kifejezésekhez hasonlóan – a *peres*, *peres fél*, *perelő ember*, *kereső fél*, *causans* ’peres’, *adversa pars* ’peres fél’, *actor* ’felperes’, *actoria pars* ’felperes’, *alperes*, *in causam attractus* ’alperes’ kifejezések jórészt vegyesen találhatóak meg az egyes articulusokban, azonban fellelhető olyan határozat is, amelyben vagy csak a latin, vagy csak a magyar megfelelő olvasható.

- (42) „mind az *Actor*, s’ mind az *In Causam attractus* (AC 40), „az *In Causam attractu*fók (...) az *Actorok*” (AC 99), „az *In causam attractus* ha a’ Széken *convincaltatek*” (AC 131), „ha pedig a’ három Széknek duraláfsa alatt az *Actoria pars* elő nem vétetné, az *In Causam attractus instantia*jára vétésék elő” (AC 173)
- (43) „a’ kereső felek” (AC 100), „melynek két részze *Fifcusé*, s’ az harmada a’ peresfé legyen” (AC 162); „Ha ki peresét *ratione prænatorum Cafuum* a’ Táblán akarja kerefvén (...) a peresfe ellen nem fzol, avagy *Procuratora* által nem felel, peresét fáralztani akarván, de azért ő máffal perel, avagy nem perel-is, az olyan *Inhibitio*val ne élheffen; ha valamiképpen *Inhibitio*t venne, és peresfe ellen élni akarna véle, patvaron maradjon” (AC 178–179); „a’ peresfelek (...) a’ perelő ember” (AC 208); „Ha pedig a’ peresek a’ pert apellálni akarják” (CC 46); „*prosequallya* Peresét” (CC 50)
- (44) „ha pedig a’ Perest, vagy a’ Törvénytévőt fenyegetnék (...) az alatt az *In Causam attractus* itilvén azt (...) *in hoc Casu* az *Actor* a’ Jofzággal edgyut a’ kár-tételt is keresheffe” (AC 176); „A’ Mely peres (...) meg-jelentsék az *In causam attractu*fnak (...) Székeken-is a’ *proceffus*, a’ Táblái *proceffu*fokhoz *accomodált*affék ott-is ha kívánnák a’ *Caufan*fok” (AC 180); „efzében vévén a’ peres félnek valamelyike (...) ha valamely fél ezeknek *celebrálás*ától el akarja az *adversa part*ot tiltani” (AC 184); „fenki fe *Actor* fe *In causam attractus abfolution*dét ne válthaffon (...) fenki annak utána *utro citroq[ue]* peresét ne fzolithaffa” (AC 185); „a’ perlekedéfelekben lett birságokból, az peresfeleknek mennyi részze legyen (...) még az *homagium*nak *poenajátis*, mel’ csak a’ perest illetné, mely mint a’ peres csak hijábá fárad; Végeztetett azért, hogy minden

¹⁵ Pl. 1604: Kwsmeódj nehay Bako Janos fia ki annor(um) 13. Peter, es Bako Mihaly fia, ki otalomúl azon Kwsmeódi Kelenfi Caspart, magoknak, zemelieknek, marhajoknak es iozagoknak vgi hogi minden i g y e k e t p e r i k e t forgathassa minth zinte eo maganak [USzT 16/53]; 1610: eo senkiuel ne(m) peöreól, mert t e o r u e n y b e l i i g y i senkiuel nints [USzT 20/223].

Székeken Várofokon és Vármegyéken az *Caufanfok*nak *caufáj*okból *emergalandó poenákból rata portiojok az Decretum* tartáfa fzerint kinek kinek ki-adattáfsék” (CC 80)

A felsorolt szinonimák közül a leggyakrabban az *actor*; *in causam attractus*, illetve a *causans*, *peres* tűnik elő. Szóhasználatbeli megoszlást vehetünk észre: amennyiben csak a pereskedő felekről határoznak, a magyar *peres* vagy a latin *causans* szót használják; amikor pedig alperesről vagy felperesről van szó, akkor csak a latin kifejezéssel élnek. Egyetlen esetben nevezik meg *alperes*nek az *in causam attractus*-t az AC-ben, míg a CC-ben a magyar megfelelők közül csak az általánosabb jelentésű *peres* található meg.

- (45) „ollyankor (...) az Alperes, *per Procuratorem* fzolhallón (...) az *In caufam attractus* nem *compareálna in prima infantia*, s' ez okon *per non venit sententia* adattatnék ellene, az ollyan *Caufans* ellen *Prohibitioval*, *Inhibitioval*, avagy *Novum Judiciummal* (...) *in mortuo homagio* convincáltáfsék az *Actoria pars* (...) a' *per non venit sententia* után *Inhibitio*t adgyanak az *In caufam attractus*nak, ugy hogy a' ki *per non venit Sententián* maradot, a' *Sententia exequalástol* el-tilthallá az *Actort Inhibitioval* (...) Ha azért az *Actornak* a' ki a' *Sententiát* vitte (AC 179)

Bár az erdélyi írásbeliségben is már legalább egy évszázada használják a *felperes* és *alperes* szavakat,¹⁶ több mint valószínű, hogy sokkal pontosabbnak, talán szakszerűbbnek gondolták a latin megnevezést használni ott, ahol ennek egyértelműnek kellett lennie.

Figyelemre méltó a *náció*, *nemzet* szavak használata is. Mind az AC-ben, mind a CC-ben a latin megfelelő, illetve annak tovább toldalékolt, *náció(k)beli*, *nációjabeli* változata jelenik meg leggyakrabban.

- (46) „A' Mint hogy az Oláh *Nationak*” (AC 137); „Azon Székely *Natiobéliek*” (AC 149); „ujjobban *communi omnium voto* *concludált*tot; hogy akarmely *Natiobéli*, *Statufökbéli* *Regnicoláknak* fzabados házak és örökségeknek vétele, adáfa, vévéfe, *concombialáfa* (...) a' kőfztők *refideálando* egyéb *Natiobéliek* (...) de a' töb *Natiokbéli* *Statufök*” (AC 161); „végeztetet, hogy a' Fejedelmek a' *Terminufokat* mindenik *Nationak* az ő fzikott idejekben ki-fzolgáltáfsák” (AC 174); „a' Három *Natioknak* (...) mind a' három *Natio*” (CC 8–9); „tizenkét fzámuakat mindenik *Natiobol* az Orfzág *válafztván*” (CC 9); „Sáfz *Nation* lévő Becsületes első rendbéli *Atyánk* fiaira” (CC 33); „a' Székely Rend az ő *Natiojával*, egyéb *Natio* pedig a' maga *Natiojabeliekkel*” (CC 41); „a' Székely *Natio*” (CC 42); „a' három *Nationak* három fzikott pecsétek alatt” (CC 50); „fe Magyar, fe Száz, fe Székely *Nation* lévők” (CC 67)

¹⁶ L. 1568: q maga ... Jgy alkut volt meg az a l y p (e r) e s s e l e q t u e s g e r g e l e l [Kv; TJK 178]; 1569/1577: My az két fel feleletit Ertwen, Itileok hogy az fel p e r e s e k Bizonsaginak kel bekely az eo feleletek zerint [Dés/Mv; SLt XV. 24].

A *nemzet* főnévvel, illetve a *nemzetül* határozóval is viszonylag gyakran találkozhatunk.

- (47) „egyéb rendbéli Papokat vagy Barátokat, Magyar nemzetből állókat, avagy ha más nemzetből állók lennének-is” (AC 3); „minket Országul, három Nemzetül” (AC 20); „az *Unio* fzerint valakit *communibus suffragiis* az három Nemzet válafzt” (AC 21); „Tanácsokat maga mellé mind az három Nemzetből válafzfzon” (AC 22); „fenkit idegen nemzetet (...) idegen nemzetből álló *praesidium*” (AC 23); „a’ mi fzegény hazánk minden felől különb különb Nemzetekkel vétetet környűl” (AC 36); „mind az három Nemzet (...) Urunk mellet tartozzék *infurgálni* mind az három Nemzet” (AC 37); „noha idegen Nemzetből az Országban fzármazot” (AC 140); „kerelftyén Nemzetünkől” (CC 6); „Idegen Nemzetből álló hadakat-is” (CC 9); „egy fzóval interdicaltatik a’ fzabad vásárlás az idegen Nemzeteknek” (CC 33); „a’ töb nemzetekből álló kőfségnek defpectufára vagon” (AC 76); „Tetfzett azért nekünk egézf Országul, három Nemzetül” (CC 34); „idegen Nemzet által” (CC 70)

Kevés helyen találkozunk azzal a megoldással, hogy egyetlen articuluson belül a latin és a magyar szó is jelen legyen.

- (48) „Oláh *Natio* (...) Oláh nemzet” (AC 14–15); „Mint hogy mind a’ Magyar *Natio*, s’ mind peng a’ Száfz Uraink s’ Atyánkfiaink magok *Natio* jokból fzoctanak magoknak fo Tifztek, Ifpánokat válafztani; a’ Székelység-is (...) magok nemzetéből állókat” (AC 33)

A *nemzet* mellett a ’nemzet’, ’rendi nemzet’ vagy ’nép’ jelentésű *nemzettség* továbbképzett főnév is fellelhető, bár csupán csak három törvénycikkben.¹⁷ Illetve az ugyancsak ’nemzet’ jelentésű *nem* főnévre is van adatunk az AC-ben.¹⁸

¹⁷ Ebben a jelentésben a 17. század elejéről van feljegyzésünk Erdélyből. L. 1614: Ebben az 1610 esztendőben ekkor Havaselföldét rettenetesen megdúlata-kőborolatata^a, kiért az török is felette megharagudék rea, és mind az török nemzet, és az küvül is minden egyéb körül való keresztyén *n e m z e t s é g* úgy megutálá, mint olyan az egész világon való *n e m z e t s é g e k n e k* békességének felbontóját és megháborítóját [BTN² – ^aBáthori Gábor]. A *nemzettség* ’nemzet, náció’ jelentésével azonban jóval korábbról van adatunk a BécsiK.-ből (TESz.).

¹⁸ A *nem* ’nemzet’ jelentésben, nem jogi jellegű szövegben csak pár évvel korábbról adatható Erdélyből, és a SzT. is csak két 17. századi adatot közöl: 1657: mind Bethlen Gábor, s mind Rákóczi György fejedelmek idejében igen szomjúhozzák vala az magyar nemzetnek szabadságát és magyar *n e m b ő l* állatandó királyságot [KemÖn. 100]; 1664: Ez a magyar *n e m* majd olyanná kezd lenni, kit az atyáink sem remélhettek, csak az Isten reményünk [TML III, 100 Székely András Teleki Mihályhoz]. Egyetlen más szótárban sem találkozunk ennek a szónak hasonló használatával.

- (47) „három Nemzetből álván az Orfzág (...) Ha valamellyik *Nemzetnek* f zabadságában (...) bántodáfa lenne, *requirálván* felőle a' két Nemzetséget (...) a' panafolkodo Nemzetségnek meg-bántodáfa felől (...) az három Nemzetség (...) Nemzetfégűnk, f zabadságunk mellett, főt csak egy *priváta perfona* méltó igafsága mellett-is, mind a' három Nemzetség, és minden Statufok egyenlő értellemmel és akarattal, minden uton és modon egymáfnak *patrocínállyunk*” (AC 66–67); „A' Czigányoknak hogy kőzönfégefen az Erdély Orfzági birodalomban egy kiváltképpen valo vajdájok légyen (...) mely nem csak annak a' nyomorult *nemzetségnek*, rajta valo fok huzásával vonásával, el-vifelhetetlen terhére volt” (AC 139); „Nem kicsiny fogyatkozását láttyuk lenni az hazának, hogy idegen nemzetségek minden határit, hegyeit, vőlgyeit, havafit f zabadoflān járják” (CC 33)
- (48) „Oroszok, olahok, montyánokrol, s' egyéb nemből állo lézzegő emberek felől” (AC 232)

Tehát a *nemzet* és a *natio* mellett hasonló jelentésben nemcsak a *nemzetség*, hanem a *nem* szóval is élnek, bár ez utóbbinak – úgy tőnik – alkalmi jelentése a 'nemzet'.

A *religió* és *vallás* szavak esetében nem számolhatunk egy jóval korábbi magyar megfelelővel, hiszen 'hit' jelentésben a *vallás* csak a 16. század második felében jelenik meg (TESz.). Az AC-ben, akárcsak a CC-ben mind a magyar, mind a latin szó megtalálható, legtöbbször ugyanazon articuluson vagy bekezdésen belül:

- (49) „ki-ki magok *religioján* lévo fő *Magifratufok*knak, és *Patronufok*knak egyenlő tetfzélékbol (...) azok a' Sz. írāfnak ferpenyőjében igazságofon meg-fontolvān mindē *privatus respectufok* kívül, vallāfokon lévo külső fő, és utāna lévo *Magifratufok*kkal (...) ekképpen *in externis ritibus directioneq[ue] Ecclesiastica* lehessen a' *reformatio* avagy *variatio* (femmiben meg nem illetve a' hitnek és vallāfnak *fundamentum*iban, s' *articuluf*iban valo dolgokat)” (AC 2); „Edgyik *religion* lévo Pap-is, más *religion* lévo fzemélyenek, fem *copulā*lni, fem *divortió*álni, fem Ecclesiāi *reconciliatoria admittā*lni ne mérēfzellye; ha f zintén oly időben vallāfāt változtatni akarnā-is (...) az utān ha akarja *religiojāt* változtatni f zabadságában léfzen” (AC 11); „fem Vallāfok nem a' *recepta religio*k közzűl valo” (AC 14); „a' négy *recepta Religio*knak (...) magam *Religiojāt* *promoveā*lni nem akarom (...) fenki fzemélye ellen, hitiért, vallásáért, gyűlölséget, ellenkezēft nem vifelek” (AC 65); „A' Mint hogy az Olah *Nation*ak vallāfa-is nem a' négy *recepta Religio*k közzűl valo” (AC 136); „fenki alatta lévo kőfséget (...) erőfzak, avagy akar minēmű büntetēfnek-is fenyitēkje alat maga *religiojāra* ne kēnfzeritse, fe penig a' földes Űr, más *religion* lévén, a' Falunak vagy Várofnak templomāt el ne foglallya, más *religion* lévo Papokat reájok ne vigen, fe *imponā*llyon, maga vallāfān lévo Papokkal femminēmű alkalmazofságokban valo Egyházi fzolgalatokat ne *celebratā*llyon (...) A' Négy *recepta religion* lévők közzűl a' fellyűl meg nevezett *reformata Evangelica, Lutherana, vagy Augustana, Unitaria, vagy Antitrinitaria religion* lévőknek tulajdon Pűspőkjők magok vallāfān lévők legyenek (CC 5)

Azonban van olyan szövegrész is, ahol vagy csak a magyar, vagy csak latin megfelelő jelenik meg.

- (50) „A’ Mely Oláh pap igaz ok nélkül *divortia*lna valakit, avagy más valláson valokat *copula*lna” (AC 15); „a’ *major pars* tartson vallásán valo Papot, ha hol penig *exercitium*ja valamely helyē valamelyik valláfnak nem volna-is, beteg gyonytatására, és *in casu neccsistatis* gyermekek kerefttelésére szabad légyen bé-menni a’ magok vallásán valo Papoknak” (AC 66); „Valláfok dolgából valo opiniojoknak” (AC 139)
- (51) „Hogy az moftan válafztot Kegyelmes Fejedelmünk a’ minémű *Religio*ban meg-kerelteltetett, és ez ideig édes Attyától neveltetett, azon *Religio*jában mind holtig álhatatofon megmaradgyon: hogy a’ közönséges veszedelemre és haboruságra, *Religio*jának-is változtatáfa okot ne adgyon” (AC 34); „Religiokra kezendő dolgokrol” (AC 237); „Az mely *Religion* lévőeknek Templomok kezemből az más *Religion* lévőektől hatalmaful ki-foglaltattak magok *authoritas*sokbol” (CC 1); „Kolofvár várofában az *Orthodoxa Euangelica religion* lévő Papoknak bé-vitetétek *etiam publico statuto* végeztetett, mely mostan-is *confirm*altatik, és azon *reformata Euangelica religion* lévőeknek *inter caetera* Kolofvárat az O Várban lévő pufzta templom *confer*áltatik in anno 1612 (...) a’ Dési Öreg pufzta templomnak-is meg-épitéfe, azon *religion* lévőeknek biráfára engettetett (...) A’ Külömbözö *religion* lévő helyekben, a’ hol csak egy volt a’ templom (...) a’ melyik *religion* lévőek töb számuakon találatnak lenni” (CC 4); „az négy *Recepta Religio*okban (...) edgyik *Religion* lévő *Ecclesia*akra-is” (CC 6); „az *Orthodoxa* és *Unitaria Religion* lévőek” (CC 47)

Amint a példákbl is kitetszik, a 17. századra teret nyer a magyar szó ’religió’ jelentésben annak ellenére, hogy a *vallás* jogi szövegekben mint ’tanúvallomás’ is jelen van,¹⁹ és csak később válik szét a *vallás* és *vallomás* alakváltozat.

Mindkét törvénykönyvben szerepel a *relicta* ’özvegy’ értelemben.²⁰ A *relicta* elsősorban ’hátramaradt, hátrahagyott’-at jelent, és tulajdonképpen a peres jegyzőkönyvekben gyakran szereplő *vidua* az özvegy latin megfelelője. A vizsgált törvénygyűjteményekben azonban csak a *relicta vidua* jelzős szerkezetből rövidült, főnévként használt *relicta* szóval vagy annak valamilyen jelzős változatával találkozhatunk:

- (52) „Relictakrol (...) *Dotalista Relicták*” (AC 100), „a’ *Tutrix Relicták*, kiknek gyermekek *legitimus Successorok* a jofzágban” (AC 101), „ha a’ *Relicták*nak nevek *infer*álva nincsen, része-is az olyan jofzágokban nem külömben, hanem csak *Dotalitio [et] non successorio jure* lehet (...) ha penig a’ levelekben *infer*ált

¹⁹ A SzT.-ba beszerkesztett legkorábbi nyelvemlék, amelyben a ’tanúvallomás’ jelentésű *vallás* megjelenik, 1544-ből való.

²⁰ Az erdélyi régiségben a szó első, magyar nyelvi környezetben való megjelenése 1582-ből származik (Sara Erdeos Janos *Relicta* ia *vallia* [Kv; Tjk IV/1. 93]).

Harefek és Successorok nincsenek (...) nem Fifcufta, hanem a' Relictára devolváltatik" (AC 102);

- (53) „meg-esküdjék erős hittel a' *Relicta*, hogy az levelekben nem *occulr*ált, sem egy fém más úton el nem veltett, fém enyíztett. Ennek előtte meg-holt Nemelleknek *Relictai*-is, mind peng az kiknek leveleit ebbe az *Difturbiumban*, vagy akar mikor az előt-is hatalmaful el-vettek volna" (CC 68); „kinek-is levelei, néhai Mikes Mihály *Relictaja* kezénél lévén, nem akarja kezéből azon Atyánkfiának ki-adni (...) tartozzék a' *Relicta fide mediante* mindenféle Mikes Mihály leveleit *producalni* Itélő Melfter Atyánkfiái elejekben" (CC 69); „Néhai Méltóságos Kemény János Fejedelem ő Nāga *Relictaja*" (CC 79)

Míg a CC-ben csak a latin terminussal találkozunk, addig az AC-ben ennek magyar megfelelőjét is olvashatjuk: *özvegy, özvegyasszony*.

- (54) „Egyház helyi Özvegy Nemes Afzfonyok" (AC 93); „a' meg-holt Jobbágnak ingo javaiban, az Özvegy Afzfonyok csak harmadofok lévén, két réfze a' Földes Urájé" (AC 104); „Az Özvegy Afzfonyok kik kún laknak felényivel tartozzanak, a' ben lako Özvegy Afzfonyok-is peng értékek fzerint jo lovakot tartsanak" (AC 144); „Özvegyeknek valo *prorogata* pedig a' *Decretum* és végezéfek fzerint helyben maradgyon" (AC 188); „Ide értetnek pedig mind az özvegy Jobbágy Afzfonyok, és azoknak akarmi idejekori gyermeki és minden javai" (AC 192)

Az ismeretlen eredetű *özvegy* szavunk 1302-ben tűnik fel az oklevelekben először (vö. TESz.), az Erdélyben írt szövegekben a 16. század közepétől kezdve adathatjuk az *özvegy(asszony)*, *özvegység* főneveket, az *özvegyel* 'özvegységben/özvegyként él' igét.²¹ A következő században több képzett szó bukkan fel, pl. *özvegyi* (1617), *özvegylés* 'özvegyi állapot' (1662), *özvegy-szer* 'özvegyi (kötelező) munkatétel' (1652), illetve az *özvegyember* (1652). A törvénykönyvekben csupán az *özvegyasszony* és a hölgyekre értendő *özvegy* szó található meg, hiszen a 17. században elsősorban a nők helyzetéről, vagyonáról, öröklési jogáról, tutorság alá helyezéséről hoztak határozatokat.

4. Összegzés és kitekintés

Tanulmányomban olyan jellegzetességeket próbáltam bemutatni, amelyek az alakulóban levő jogi terminológiával vannak összefüggésben, azt, ahogyan a túlnyomórészt latin szakkifejezések, mondatörödékek beilleszkednek a magyar szövegekbe. Fontos kiemelni, hogy akkor is a magyar mondat sajátosságai alapján alkotják

²¹ 1560: zezerman vagion haz XXIII Jtem seller e o z v e g y a z z o n y hazachkaia kiknek sem fewldek sem kertek ninchen II [Szeszárma SzD; Makkai, SzDPuszt. 51]; 1570: Angalit Emryh gasner E o z w e g i e [Kv; TJK III/2. 155]; 1572: Catalin Bwday Zabo Janosne, Nem twgia semy gazdagsagat hane(m) hogy Elegh Zegennywl el germekestwl varrasawal, twgia hogi gereznaiat poharat es leanyanak kis Eowet E o z w e g s e g e b e atta ely vgy elt [Kv; TJK III/3. 42a]; 1584: Anna Lakatos Antalne Tuggya azt hogy mihelt Andras vrnak feyet veowek ottan ky rekeztek Marta Azzont az vra hazabol es mind az Nenniewel E o z w e g l e sok Idegh [Kv; TJK IV/1. 341].

meg a korabeli határozathozók szövegeiket, amikor latin mondattöréseket, szintagmákat illesztnek a mondatokba. Elmondhatjuk azt is, hogy magyar szavakként kezelik a latin tövű igéket, illetve magyar szórendet alkalmaznak a jelzős szerkezetek esetében, ami szintén arra utal, hogy ezeket akár már bevett jövevényszavakként kezelik.

Ugyanakkor egyfajta szinonimitás is kimutatható a szóhasználatban, legtöbbször a latin szó és annak magyar megfelelője vagy megfelelői felbukkanásával. Mindezt megtehetik, hiszen a szövegkörnyezetből világosan kiviláglik, hogy az adott szót vagy kifejezést mely értelemben használják.

A továbbiakban jó lenne összevetni ezeket a törvénykönyveket a magyar nyelvterületen máshol keletkezett gyűjteményekkel. Szintén fontos lenne az itt tárgyalt két törvénygyűjteményben a leggyakrabban előforduló ugyanolyan jelentésű magyar és latin szavak feltérképezése és vizsgálata (pl. *possessor*; *birtokos*; *proprietas*, *birtok*, *jószág*; *bonum*, *java*; *eligál*, *választ*; *vallomás*, *vallás*; *hit*, *iuramentum*; *bírság*, *poena*; *maradék*, *successor*; *örökös*, *haeres*, *legatarius*; *státus*, *rend*; *ítélet*, *sententia*; *végzés*, *határozat*, *articulus* stb.), illetve ezek összevetése a korabeli szóhasználattal.

HIVATKOZÁSOK

- Bak M. János 2013: *Tradition and Renewal in the Decretum Maius of King Mathias* (renaissance.elte.hu/wp-content/uploads/2013/09/Janos-M.-Bak-Tradition-and-Renewal-in-the-Decretum-Maius-of-King-Mathias.pdf)
- Bartal Antal 1901: *A magyarországi latinság szótára. Glossarium mediae et infimae latinitas regni Hungariae*. Budapest: Franklin.
- Beke Ida 1927: *Erdély társadalma és művelődése az Approbata Constitutiókban*. Szeged: Koroknay Nyomda.
- Benkő Loránd 1988: *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Fóris Ágota 2007: A terminusok és a terminológiai rendszer. In Heltai Pál szerk.: *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. MANYE Kongresszus előadásai 3*. Pécs – Gödöllő: MANYE – Szent István Egyetem, 15–26.
- Fóris Ágota 2010: A szaknyelvkutatás modelljei és módszerei: szociolingvisztikai megközelítés. *Magyar Nyelv* 106, 424–438.
- Fóris Ágota 2013: A szaknyelvek szociolingvisztikai és terminológiai megközelítése. In Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. (Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. – előadásaiból)*. Budapest: Gondolat, 163–173.
- Fóris Ágota 2015: A terminológia szerepe a többnyelvű Európában. In Benő Attila – Fazakas Emese – Zsemlyei Borbála szerk.: *Többnyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában. (A XIV. MANYE Kongresszus – Kolozsvár, 2014. április 24–26. – előadásai)*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 23–30.
- B. Gergely Piroska 2001: Az Erdélyi Fejedelemség diplomáciai nyelvéről. In Maticsák Sándor – Zaicz Gábor – Tuomo Lahdelma szerk.: *Folia Uralica Debreceniensia 9. Ünnepi könyv Keresztes László tiszteletére*. Debrecen–Jyväskylä: Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, 163–181.

- Grétsy László 1988: A szaknyelvek és a csoportnyelvek jelentősége napjainkban. In Kiss Jenő – Szűts László szerk.: *A magyar nyelv rétegződése*. A magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusának előadásai I. Budapest: Akadémiai, 85–107.
- Kovács Ferenc 1964: *A magyar jogi terminológia kialakulása*. Budapest: Akadémiai.
- B. Kovács Mária 1995: *A magyar jogi szaknyelv a XVIII–XIX. század fordulóján*. Miskolc: Miskolci Bölcsész Egyesület Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- B. Kovács Mária 2002: A középmagyar kori jogi szaknyelv és terminológia főbb jellemzői. In Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János szerk.: *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*. Debrecen–Jyväskylä, 225–231.
- MÉL = Kenyeres Ágnes főszerk.: *Magyar életrajzi lexikon*. Budapest: Akadémiai. 1967–1994. (www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D)
- Mezey Barna 2005: Előszó. In Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest: Gondolat, 9–14.
- Mikó Imre 1971: Nyelvhasználat és jogtörténet az erdélyi fejedelemség korától 1868-ig. *Korunk* 10, 1547–1555.
- Papp László 1964: *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században*. Budapest: Akadémiai.
- Pusztai István 1988: A szaknyelvi kutatások kérdései. In Kiss Jenő – Szűts László szerk.: *A magyar nyelv rétegződése*. A magyar nyelvészek IV. nemzetközi kongresszusának előadásai I. Budapest: Akadémiai, 120–129.
- Szabó István Mihály 2001: A magyar szaknyelvi-kommunikációs kultúra az ezredfordulón. *Magyar Tudomány* 2001/6 (<http://www.matud.iif.hu/01jun/szabo.html>)
- Szép Beáta 2009: Adalékok a magyar jogi szaknyelv kialakulásának történetéhez. *Magyar Nyelvőr* 133, 310–322.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár / Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania / Historisches Wörterbuch des siebenbürgisch-ungarischen Wortschatzes* 1–14. Főszerk. [1–7.] Szabó T. Attila, [8–11.] Vámszer Márta, [12.] Kósa Ferenc, [13–14.] Fazakas Emese. [1–4.] Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, [5–8.] Budapest: Akadémiai Kiadó [9–14.] Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1975–2014.
- TESz. = Benkó Loránd főszerk. 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Budapest: Akadémiai.